

ZOJINO ZLATO

FILIP SINGTON

Prevela
Aleksandra Čabraja

■ Laguna ■

Naslov originala

Philip Sington
ZOA'S GOLD

Mojoj majci i ocu

Copyright © 2005 by Philip Sington

Translation Copyright © 2007 za srpsko izdanje, LAGUNA

Razlika između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti
puka je tvrdokorna iluzija.

ALBERT AJNŠTAJN

U pismu povodom smrti Mišela Besoa

ZATVORENICI

2

Vidi je okupanu jutarnjom svetlošću, lica priljubljenog uz izgrebani zid. Zamišlja je okrenutu leđima, kako rukom zaklanja glavu, poput pretučenog deteta. Tu, u ćeliji, traga za savršenom lepotom, jer sećanjima sme da se prepusti bez straha. Ona joj ne pružaju ni zaštitu ni oproštaj, samo mogućnost odlaska na neko drugo mesto, iza greha i iskupljenja. Sad, kad je sve gotovo, eto kakvu je vidi: kao zatvorenicu, izvan domašaja božjeg oprosta, kako još teži izbavljenju.

U šest ujutru pale kamione u dvorištu. Jaki dvotaktni motori brekću, remeni zvižde. Kamioni nikud ne kreću. Prvog jutra se pitala zašto nisu otišli. Kasnije joj je neko objasnio: pokreću motore samo da bi prigušili pucnje.

Sad je taj zvuk budi svakoga jutra. Prodire u vrtloge njenih snova, a ona naglo skače, osluškuje, čeka da motori utihnu. Ako se ugase, znači da je opasnost prošla. Živeće bar još jedan dan.

Moskva, jul 1921. Leto kada je trebalo da pogine zajedno s ostalima.

Dok motori bruje niko ne progovara. Osam žena zbijenih na vašljivim krevetima leži u tišini zureći u prazno, dok im se sumporni smrad dizela uvlači u nozdrve. Neke znaju zašto su uhapšene. Druge ne. Jedna starica je ovde već godinu dana, a još je nisu ni vodili na saslušanje.

Kroz grmljavinu motora čuju se pucnji. Ponekad nisi siguran jesi li ih zaista čuo ili nisi. Streljački odredi su danas zvanično ukinuti, kao i tradicionalno mešanje bojeve municije sa ćorcima u paljbi, kako se ne bi pouzdano znalo ko je ubica. Sada ti samo kažu da klekneš i pucaju u potiljak. To je mnogo prljavije. Krv i mozak prskaju unatrag, pod kakvim god uglom revolver bio uperen. Kažu da krvniku svaki dan treba čista uniforma. Ali ta izjava nije ublažena izvinjenjem. Krvoprolić je dokaz proleterске odlučnosti, odobreno i podržano na najvišem nivou.

Jednog jutra devojka Zojinih godina doživela je nervni slom i počela da vrišti kao da joj neko kopa oči. Niko nije ni pokušao da je uteši. Plašile su se da ne skrenu pažnju na sebe. Među zatvorenicima ima i uhoda. Svako zblizavanje je opasno. Zato su, kao i obično, samo nastavile da leže i osluškuju zvuke motora, trudeći se da ne razmišljaju. Nekoliko žena je mrmljajući izgovaralo molitve, upravljajući preklinjuće usne ka potklobučenoj tavanici.

Nekoliko dana kasnije tu devojku su odveli. Svi znaju šta joj se dogodilo. Ako ti stražari kažu da ostaviš stvari, to znači da će te samo ispitivati. Ako kažu da ih poneseš, to je kraj.

Od samog početka je primetila: glasovi stražara uvek zvuče bezvoljno, kao da rade na šalteru u pošti ili u banci, kao da im tražiš nešto što zakonom nije predviđeno, da im dosađuješ samim svojim prisustvom. Sve što kažu deluje dokono, čak i kad izgovaraju smrtnu presudu. Većina njih su Litvanci ili Azijati, dovedeni posebno za tu svrhu. Lokalno stanovništvo, čak i Ruse uopšte, nerado postavljaju na taj položaj. Previše su skloni da pričaju o svom poslu i svemu što su videli.

Devojci su rekli da ponese stvari. Uхватili su je za ruke i izvukli napolje.

To je bilo juče. Sada stražari ponovo dolaze. U hodniku čuje njihove olovno teške korake.

Zoja uvek žmuri.

Kad je prvi put ušla u Ščukinovu galeriju, činilo joj se da je zakoračila u san. Oblici i boje plesali su po zidovima, sa nadljudskom snagom i sjajem. Tako nešto nikada ranije nije videla, nije nalazila reči da opiše te slike, nedokučive pa ipak upečatljive. Govorile su nekim tajnim jezikom koji je žudela da sazna.

Zoja Korvin-Krukovska, radoznala i prkosno lepa, plahih i jasnih tamnih očiju s poluspuštenim kopcima, tri godine pre hapšenja.

Sergej Ščukin je kupovao slike još krajem devetnaestog veka i ređao ih po zidovima svoje kuće u Moskvi. Dvesta dvadeset jedno platno, kupljeno ili naručeno za vreme njegovih boravaka u zapadnoj Evropi, dela slikara za koje niko u Rusiji nije ni čuo. Zoja je tek nekoliko meseci bila u Moskvi kad ju je Andrej Burov odveo da

ih vidi. U to vreme crveni već behu zaplenili kuću sa kompletnim pokuštvom i pretvorili je u Muzej savremene zapadne umetnosti, sa sve dvojicom stražara na vratima s bajonetima na puškama. Andrej je bio sin moskovskog arhitekta, zaneseni poznavalac francuske avangarde. Ali Zoja nije zbog toga pošla s njim. Zapravo joj se sviđao od trenutka kad su se upoznali, na haotičnoj nastavi u državnoj školi. To nije imalo nikakve veze s njegovim izgledom: bio je visok i mršav, kukastog nosa i slabovid. Ali zajedno su sedeli u klupi i, premda su časovi bili neredovni i loše organizovani, uskoro je postalo očigledno da je on najbistriji momak u odeljenju. Bio je samo dve godine stariji od nje, ali je zahvaljujući toj prednosti bio sigurniji u svoje ideje, a tu samouverenost ni prazan stomak nije mogao da iskoreni. Pratio ju je prilikom odlaska u školu, i u povratku sa časova, uvek pazeći da se pre mraka sklone sa ulice, a ona je rado s njim lutala po tajanstvenim mestima koja nikada ranije nije videla. Osim toga, nije joj se žurilo da se vrati u ledeni stan na Arbatu, koji su ona i njena majka i baka morale da dele sa nepoznatim ljudima.

U Ščukinovu palatu ju je odveo na njen petnaesti rođendan.

Pokušava da se priseti šta je *očekivala* da vidi, u mašti lovi blede slike: dame u otmenim haljinama koje poziraju sa izveštačenom nemarnošću; pejzaže u sumrak; mrtve prirode s ubijenom divljači i oljuštenim voćem; imitaciju prirode u ulju ovekovječenu vernim, uvežbanim potezima. Poput slika koje su nekad visile na zidovima kuće njenog očuha.

Ništa od toga je nije pripremiilo za ovo pred čim se obrela.

Seća se Andrejevog zavereničkog osmeha dok je otvarao vrata velike sale. Seća se biserne sunčeve svetlosti koja je dopirala kroz svetlarnik, odjeka prigušenih glasova nalik na šum krila. Stajala je na stepeništu, kada su slike odjednom skočile na nju. Seća se kako je zastala kao ukopana dok joj je srce tuklo u grlu.

Taj trenutak je sve promenio.

Dva ogromna platna: *Ples* na jednoj strani, *Muzika* na drugoj. Visoke figure, sirove i proročke. Duboki vrtlozi plave i zelene boje. Najpre je osetila paniku. Učinilo joj se da se revolucija oduvek krila ovde, vrebajući priliku da sruši truli stari svet, i da je Ščukin

ovde, vrebajući priliku da sruši truli stari svet, i da je Ščukin ovde u tajnosti stvarao novi poredak. Novi jezik za novo doba.

Ali nije mogla da odvoji pogled od njih. Bile su suštinske, bezvremene. Lepe, ali i više od toga. Pozivale su je u drugi svet, poput hijeroglifa iz drevne grobnice.

Andrej ju je posmatrao, stojeći nekoliko stepenika niže, pokušavajući da proceni njenu reakciju. „Anri Matis“, reče on konačno, kao da to ime nešto objašnjava. „Gore ih ima još trideset pet.“

Odakle potiču te čudne vizije? Kuda je vode?

Andrej gurnu ruke u džepove, očekujući nekakav odgovor. „Dakle? Šta misliš? Je li drug Ščukin straćio novac?“

Shvatila je da je porumenela. Pocrvenela je zbog slika. Ona prikupi suknju i krenu uz stepenice.

Toga proleća ona i Andrej su svakoga dana odlazili tamo, ili pak u Vavilonsku palatu Ivana Morozova, nepun kilometar dalje. Morozov je bio još jedan industrijalac, koji je sada pobegao na Zapad. Voleo je kićenost i raskoš, što je Andrej prezirao. Na stepeništu je masivni Bonarov triptih prikazivao Sredozemno more u različitim godišnjim dobima. Osam panela u muzičkoj sobi pričalo je priču o Psihi, a nimfa je na svim slikama bila napadno gola.

Morozov je bio mlađi čovek, sklon uživanjima. Motiv njegovih kupovina bio je ponos sopstvenim imetkom. Gutao je Gogena, Matisa, Sezana. Ali u njegovoj kolekciji nije bilo mesta za melanholične fragmentirane slike Španca sitnih očiju, dok je Ščukin s katarzičnim žarom skupio pedeset i jednog Pikasa.

Ove dve kolekcije slika nisu se razlikovale samo po ukusu. Zoja je to osećala. Pikaso je ušao u Ščukinov život baš kada se milionerov svet raspadao. Najpre mu je bolest uzela ženu. Zatim su mu se brat i dvojica sinova ubili. Nakon tih gubitaka, Ščukin je vatreno počeo da kupuje Pikasa i Matisa, Matisa i Pikasa. Dela sagledana unutrašnjim okom, kojima se većina znalaca otvoreno podsmevala. Ali nije ih skupljao samo zbog pukog kolekcionarstva. Ščukin je tragao za nečim, a Smrt mu je bila vodič.

Ponekad bi u Ščukinovoj kući Zoja sva pretrnula. Pikasovi izobličeni likovi izazivali su u njoj jezu. To joj se nikad nije dešavalo

kod Morozova. Kod Morozova ju je čak ispunjavao osećaj pripadanja, uživanja u bojama i raskoši koji su joj se činili bliski. Omiljena slika joj je bila *Sećanje na baštu u Etenu*. Nju je Van Gog naslikao ne kao obično, u prirodi, već po sećanju. Dve žene u prvom planu, umotane u šalove, podsećale su na likove iz neke ruske narodne priče.

Te posete su držali u tajnosti. Da je Zojina majka saznala da se vrzmaju po galerijama, odmah bi stavila tačku na to. U gradu je vladala glad. Od revolucije još nije prošlo ni šest meseci. Dezerteri i lopovi još su lutali ulicama. Svako ko bi izašao u skupocenom kaputu ili izgledao kao da pri sebi ima novaca bio je u opasnosti. Majka ih je izdržavala čisteći sneg, radeći ručne radove i prodajući poslednje ostatke čipke i nakita koje je uspeła da sakrije od vojnika. Nigde nije bilo sasvim bezbedno. Ponekad bi čitave porodice preko noći nestale.

Satima pre zore Zoja bi ležala budna i slušala majčine jecaje. Bio je to zastrašujući zvuk. Kao dete, nikada nije pomišljala da bi njega majka mogla da zaplače, i pretpostavljala je da su suze rezervisane za decu. Ali u Moskvi je često plakala. Želele su da odu nekud gde ih niko ne poznaje, gde neće biti meta zlobnih ogovaranja. U Sankt Peterburgu su ih čak i njihove bivše sluge – čak i oni kojima su verovali kao najrođenijima – pokrale, preteći da će ih potkazati ako se budu opirale. Ali anonimnost je donosila usamljenost. Obavila ih je poput pokrova. Spalili su sve uspomene na svoj nekadašnji život – isečke iz novina, prepisku, sve što je odavalo njihovu povezanost sa dvorom. Spalili su i careva ljubavna pisma koja im je poverila balerina Kšešinska. Spalili su čak i fotografije Zojinog očuha. Da bar nije pozirao u svojoj oficirskoj uniformi. Ali sada su morali da postanu niko i ništa. Morali su da ostanu neprimetni i nevidljivi dok se ovaj košmar ne završi.

Ponekad bi Zojina majka prilazila njenom krevetu i milovala je po kosi. Sve će biti u redu, govorila je. Vratit će se svom starom životu kad crveni odustanu od svojih budalastih eksperimenata. Ili kad ih beli napadnu s juga.

Zoja bi tada zažmurila i zamišljala sebe u bašti u Etenu, osećajući prisustvo usamljenog umetnika. Zagledala bi se u vijugavu,

šarenu ulicu, iz sve snage se trudeći da zamisli kuda to ona vodi.

Posle tri dana i noći u pritvoru skinuli su je do gole kože, tražeći dragocenosti. To su obavile dve pripadnice Čeke, postupajući sa njenim telom kao sa truplom. Njihove ruke grebale su joj nežnu kožu poput kandži.

Nakon toga usledilo je prvo ispitivanje. Istražitelj je imao crnu bradu i želeo je da zna sve o njenoj porodici i o tome šta ona radi. Kad je rekla da joj je majka otišla u Sevastopolj, ponovo su je odveli.

Šest dana u samici, bez prozora i svetla, sem ono malo što je prolazilo ispod vrata. Dan i noć u smradu kanalizacije i uz zvuke kašljanja tuberkuloznih bolesnika. Zavrištala je osetivši kako joj po telu mile bubašvabe.

Drugo ispitivanje je trajalo duže. Muškarac sa krivim zubima i smeđim desnim zasipao ju je pitanjima od kojih se trzala.

Dakle, majka i baba su joj otišle u Sevastopolj. Zašto?

Od svega, uhvatili su se baš za to.

Istražitelj udara pesnicom o sto. „U Sevastopolj: *zašto?*“

Postojao je samo jedan razlog u koji bi poverovali: da su pokušavale da pobegnu na Zapad. U Ukrajini i na Kavkazu ustala je Bela armija, delio ih je samo Krim, tamo je podrška boljševicima bila slaba i bili su zreli za osvajanje. Među aristokratskim izbeglicama, koji su se još nadali da će pobeći, šapatom su se širile radosne priče o kontrarevolucionarnim pokušajima. O tome kako su se Krasnovljevi donski kozaci probili kroz crvenu miliciju dok je izvikivala parole, skidajući im glave usred reči.

Ali takvo objašnjenje im nije mogla dati. A nije bila u stanju ni da im kaže istinu.

„Baka mi je bila bolesna. Morala je da ode nekuda gde je toplije.“

„Želim da znam zašto si ti otišla.“

„Da pomognem majci da se brine o njoj.“

„Stvarno? Ali vratila si se dve nedelje kasnije. Znači da tvoja pomoć ipak nije bila neophodna?“

Izgedalo je da zna da ne govori istinu, iako nije mogla da

shvati kako. Prezir u njegovom glasu činio je da svaka njena reč zvuči lažno.

„Želela sam da vidim Jurija. Svog muža.“

Istražitelj nešto promrmlja i protrlja bradu. Ona pomisli da ga možda muči zubobolja, možda fistula. Videla je kako jezikom dodiruje desni ispod donje usne. Govori se da svi mučitelji iz Čeke uzimaju kokain, koji dobijaju od svojih nadređenih, da bi bili neosetljivi i nastavili efikasno da rade.

„Tvog muža, izdajnika?“

Ona obori glavu. Tako ga je zvala i njena majka, bar kad je mislila da je kćerka ne čuje. Govorila je i štošta drugo, kao na primer, da nije trebalo da se uda za njega.

Ona oseti kako joj suze naviru na oči.

„Pa *jesi* li ga videla?“

„Ne. On je...“

„Naravno da nisi. On je u zatvoru. U zatvorskoj duševnoj bolnici. Ali to si znala i pre nego što si otišla, zar ne? Pa *zašto* si onda otišla?“

Majka je mnogo očekivala od odlaska u Sevastopolj. Pre rata, ljudi iz njihovog društvenog staleža tamo su odlazili na odmor. Leti su gosti šetali kejom, a u kafeima i kockarnicama svirala je muzika. Tamo su se ugovarali brakovi, kao i manje časne veze. Po određenoj ceni moglo se pribaviti svako zadovoljstvo, bez neželjenih posledica.

Majka je govorila da će tamo početi iz početka. Ostaviće prošlost za sobom. Ali ispostavilo se da je želela i više od toga.

Istražitelj ponovo počeo da je bombarduje pitanjima o Sevastopolju, o Sankt Peterburgu. Želeo je da zna kako je dobila posao prevodioca na Kongresu Treće internacionale. Uprkos strahu, Zoja je shvatila da su ova ispitivanja nedosledna. Pretpostavljali su da će se nečim slučajno odati, to je sve, da će nehotice optužiti sebe ili nekoga drugog.

Možda je jedini način da se spase samice bio da optuži sebe. Možda je bolje umreti odmah, nego polako gubiti razum.

„Šta ti je?“ upita istražitelj.

Shvatila je da se grčevito drži za stomak. Primorala se da se uspravi.

„Krvarim“, rekla je.

Istražitelj frknu. Ništa novo. On poče da prelistava notes ispunjen nespretnim, dečjim rukopisom. Otišle su na jug, sve tri, nadajući se da će stići do belih. To je imalo smisla, ali potom se devojka vratila u Moskvu. To se nije uklapalo.

Zoja je taman pomislila da je završio kad se on nagnu napred, zureći u nju prodornim sivim očima.

„Majka te nije ukrcala u stočni vagon, zar ne? Deset dana vožnje kroz zemlju punu bandita, takva lepotica?“

Glas mu je sad bio blaži, gotovo saosećajan. Ona iznenada zajeca. Istražitelj uze olovku u ruku.

„Sada mi reci. Od čega si tačno pobjegla?“

Pet nedelja kasnije čuje korake ispred ćelije. Ispunjena brujanjem motora, Lubjanka se sada pretvorila u fabriku koja na svakih trideset pet minuta izbacuje po jednu turu ljudi. Žena na donjem ležaju opet se moli, mada Zoja ne razaznaje reči. Moli se da nije došao red na nju. Ili možda da jeste.

Otvaranje brava dugo traje. Taj zvuk izaziva i uobičajeno grebuckanje, dok pacovi nestaju u svojim rupama. Lubjanka je puna pacova. Noću se veru po ležajevima. Ako mogu da biraju, čak i oni više vole sveže meso.

Čuvari sa sobom unose mirise: duvan, ulje za čišćenje oružja, ponekad i imalin. Sve su to novi, sveži, spoljašnji mirisi. Ustajali miris znoja koji ih je ranije pratio više se ne oseća.

Dok traže svoj plen, uvek vlada tišina. Ona uporno žmuri.

„Krukovska.“

Zoja zatrepće i otvori oči. Okrene se i uspravi u krevetu.

Jedan od čuvara je nov. Tatarin, jedva stariji od nje. Momak odvraća glavu, izbegava njen pogled.

Sve joj je jasno.

„Ponesite stvari.“

Jedna žena zacvili. Druga se prevrne, skrivajući lice. Zoja pomišlja kako su joj to poslednji trenuci na svetlu dana. U podrumima nema prozora. Vode je u tamu iz koje se nikada neće vratiti.

Oseća kako joj ruke drhte dok skuplja stvari. Odjednom se više od svega ostalog plaši mraka.

Dok je odvode, poslednji put gleda kroz mali prozor sa rešetkama visoko na zidu. Iznad mračnih krovova, mali komad neba blista zlatnim odsjajem.

INTERNEŠENEL HERALD TRIBJUN

4. decembar 1999, odeljak UMETNOST I RAZONODA

SMRT „SLIKARKE NA ZLATU“ OZNAČAVA KRAJ JEDNOG DOBAKristijana Lorenc, *Njujork tajms*

STOKHOLM. Jedno istorijsko poglavlje okončalo se juče na vetrovitom groblju, gde se mala grupa ožalošćenih, uglavnom starijih ljudi, okupila da oda poštu Zoji Korvin-Krukovskoj, čuvenoj „slikarki nazlatu“ poreklom iz Rusije.

Korvin-Krukovska, u svetu umetnosti poznata kao „Zoja“, bila je poslednji preživeli predstavnik dvora Romanovih. Rođena je u Sankt Peterburgu 1903. u bogatoj porodici, a u detinjstvu se igrala s kneževima i uživala naklonost careve ljubavnice, balerine Matilde Kšešinske. U devedeset i šestoj godini smatrana je poslednjom živom osobom koja je videla cara Nikolaja Drugog. Umrula je usled otkazivanja više organa, što je bilo posledica borbe s rakom.

Zoja je izučavala slikarstvo kod nekoliko majstora, među kojima su i predstavnik apstraktnog impresionizma Vasilij Kandinski i čuveni japanski slikar Cuguharu Fudžita. Fudžita je bio jedan od mnogih slikara – poput Modiljanija, Pikasa i Šagala – koji su

sačinjavali poznati boemski kružok u pariskom kvartu Monparnas dvadesetih godina dvadesetog veka. Upravo je Fudžita podučio Zoju veštini slikanja na plemenitim metalima. Bio je to početak jednog izvanrednog, premda zagonetnog umetničkog putovanja, na kojem se Zoja borila da izmiri ekspresionistički i koloristički senzibilitet ekspresionista sa dubokom i trajnom strašću prema ruskoj umetničkoj tradiciji – tradiciji koja se u sopstvenoj domovini našla u opasnosti od istrebljenja.

Priznanje je doživela tek kasnije, u postkomunističkoj Rusiji, gde je 1993. Boris Jelcin u Kremlju priredio specijalnu izložbu njenih dela.

Ironijom sudbine, život ove slikarke u boljševičkom državnom udaru 1917. spasen je zahvaljujući intervenciji jednog poznatog švedskog komunista. Zoja je pritvorena na osnovu optužbe da je bila saučesnik u kontrarevolucionarnoj zaveri.

Njen budući muž, koji se u tom trenutku nalazio u Moskvi kao učesnik Trećeg kongresa Komunističke internacionale, založio se kod zamenika šefa Čeke za njeno oslobađanje. Konačno je otputovala iz Rusije u Švedsku sa jednim jedinim malim koferom i plišanim medvedićem, u kome je prenela skrivene ikone.

Zojin privatni život bio je podjednako zagonetan kao i njena umetnost. Nadživela je trojicu muževa, ali nije imala dece. Odbijala je sve biografe koji su je molili za saradnju. Čak i ljudi koji su se okupili oko njenog groba bili su uglavnom prijatelji koje je stekla u kasnijem periodu, i koji priznaju da ne znaju gotovo ništa o njenom ranijem životu. Šta god da je bio uzrok ove tajanstvenosti – njen aristokratski odgoj ili pak

neki tegobniji razlog – to nimalo nije umanjilo interesovanje za njena dela. Govori se o tome da bi naredne godine mogla biti održana njena velika retrospektiva, i prateća prodaja. Tvrdi se da za to postoji interesovanje ruskih kolekcionara, uključujući i muzej Ermitaž u Sankt Peterburgu.

Smrt umetnika praktično uvek povećava tržišnu vrednost njegovih dela. Ali to nije samo zato što ih pretvara u retkosti. Umesto da pripadaju sadašnjosti, ona postaju opipljiva veza sa prošlošću, nekadašnjim gledištima, a u nekim slučajevima čak i sa izgubljenim svetovima. Uzimajući u obzir Zojinu prošlost, interesovanje za njena dela će se sada svakako pojačati.